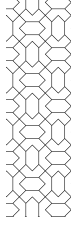

CITATION

Yılmaz, Orhan, "Muqātil B. Suleiman's Understanding Of Hadith", *Bozok University Journal of Faculty of Theology [BOZİFDER]*, 14, 14 (2018/14) pp. 335-361

MUKĀTİL B. SÜLEYMAN'IN HADİS ANLAYIŞI

Muqātil b. Suleiman's Understanding of Hadith

Orhan YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi,

Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü.

Asst. Prof.,

Yozgat Bozok University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences.

orhanyilmaz04@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-5251-241X.

Öz

İslâmî ilimler sahasında önemli eserlerle isminden söz ettiren âlimlerden biri de Mukâtil b. Süleyman'dır. Hicrî 150 tarihinde vefat eden müellif, Kur'an-ı Kerim'i başından sonuna kadar tefsir eden ilk müfessir olarak bilinmektedir. O, her ne kadar tefsir ilminde temayüz etmiş olsa da hadis sahasında da önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada Mukâtil b. Süleyman'ın kısaca tanıtılmasının ardından, hadis ilmi sahasındaki görüşlerine yer verildi. Kendi kitapları ve hakkında yapılan çalışmalara istinaden Mukâtil'in sened ve metne dair görüşleri, hadisleri nasıl anlayıp şerh ettiği, metin ve sened tenkitleri, rivayet üslubu gibi konular üzerinde duruldu. Ayrıca Mukâtil'in hadisçiliği konusunda yapılan tenkit ve tespitler dile getirilip ona yönelik bu tenkit ve tespitlerin yerinde olup olmadığı da araştırıldı. İslâm medeniyetine katkı sağlamış, meşhur bir âlimi ve onun görüşlerini araştırıp, gün yüzüne çıkarmak, geçmişi doğru anlama ve geleceği inşa etme adına önemli bir hizmet olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Mukâtil b. Süleyman, sünnet, tenkit

MUQĀTİL B. SULEIMAN'S UNDERSTANDING OF HADITH

Abstract

One of the scholars with important works in the field of Islamic sciences is Muqātil b. Suleiman. The author who died on one hundred and fifty hijrī was known as the first commentator to interpret the Qur'an from the beginning to the end. Even though he came to the forefront in the field of commentary of the Qur'an, he also had an important place in the science of Hadith. In this study, we investigated Muqātil b. Suleiman's views in the field of Hadith Science after briefly introducing him. Based on own his books and studies conducted about him, Muqātil's opinions about the isnads and texts of Hadiths, how he understood and interpreted the Hadiths, his criticisms on the isnads and texts of Hadiths, his narration style, etc were discussed. In addition, we also discussed the criticisms and statements made about Muqātil for his being an author writing about Hadiths, and whether these criticisms and claims were true or not. It is seen as an important service in terms of understanding the past correctly and building the future to recognize a famous scholar, who contributed to the Islamic civilization and to discover his views.

Keywords: Hadith, Muqātil b. Suleiman, sunnah, criticism

KAYNAKÇA

Yılmaz, Orhan, "Mukâtil b. Süleyman'ın Hadis Anlayışı" *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]*, 14, 14 (2018/14) ss. 335-361. **Makale Geliş T:** 17/09/2018 **Kabul T:** 24/11/2018 **Makale Türü:** Araştırma Makalesi.

GİRİŞ

Hicrî ikinci asır âlimlerinden meşhur müfessir Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) hayatı ve ilmî kişiliğini ele alan pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda müellif geniş Kur'an bilgisi ve yorumları ile övülürken itikadî görüşleri, İsrailî bilgilere yer vermesi,¹ isnadı hafife alması, zayıf ve mevzû hadisler kullanması, hatta hadis uydurması iddiaları ile de ciddi eleştirilere maruz kalmıştır.

Mukâtil b. Süleyman'ın biyografisine yer veren Mizzî (ö. 742/1341), Zehebî (ö. 748/1348), İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi önceki âlimler ona yönelik yukarıda zikredilen tenkitleri sıralamışlar fakat bu tenkitlerin ispatı, yahut reddi sadedinde doyurucu örnek, bilgi ve belgeye yer vermemişlerdir. Müellif hakkında yapılan yeni çalışmalar ise umumiyetle önceki âlimlerin verdiği bilgilerin tekrarından ibarettir.

Mukâtil b. Süleyman hakkında yapılan çalışmalar içinde en kapsamlı olanı Abdullah Mahmud Şehhâte'ye aittir. Şehhâte bu çalışmasında Mukâtil'in en önemli eseri olan *et-Tefsîru'l-kebir*'in tahkikini yapmış ve müellifin hayatı, fikirleri, eserleri, tefsir ve kelam ilmindeki yerini müstakil bir ciltte ele almıştır.² Türkiye'de ise İbrahim Çelik, Ali Özek, İrfan Yücel, İshak Yazıcı, İsmail Cerrahoğlu, Fevzi Hamurcu, Celil Kiraz, Hatice Kerpetin Arpaguş, Halis Albayrak, Hasan Yıldızlı ve Şeyma Altay gibi bazı akademisyenler Mukâtil b. Süleyman'ın hayatı, eserleri, fikirleri, kelam ve tefsirdeki yeri konuları üzerinde çalışmalar yapmışlardır.³ Hadis alanında ise iki çalışma yapılmıştır. Birincisi Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İrfan Zahitoğlu tarafından hazırlanan "Mukâtil B. Süleyman'ın Tefsir-i Kebir"indeki Hadislerin Tahric ve Değerlendirmesi" isimli yüksek lisans tezidir. 2015 yılında yapılan bu çalışma iki bölümden oluşmakta-

¹ Mehmet Altuntaş, "Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde İsrâiliyat ve Hurûf-ı Mukattaa Hakkındaki Yorumları", *Bozifder Dergisi* 13/13 (2018): 129-158.

² Bk. Abdullah Mahmud Şehhâte, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 5 cilt, (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arab, 1423), 5: 3-11; *Tefsîr-i Kebir*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 4 cilt, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 4: 9-45.

³ Ömer Türker, *Erken Dönem Tefsirlerinde Tevil Sorunu*, (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 11-20.

dır. Birinci bölümde önceki çalışmaların tekrarı mahiyetinde müellifin hayatı, eserleri, ilmî kişiliği vb. konular yer almıştır. İkinci bölümde ise Mukâtil'in tefsirinde geçen 310 adet hadisin tahriri yapılmış, hadislerin sıhhat durumu hakkında bilgi verilmiştir. İkincisi çalışma ise Bayburt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yine 2015 yılında Hamdi Türkoğlu tarafından yapılmış, "Mukâtil b. Süleyman ve Rivayetlerinin Değerlendirmesi (Tefsîru'l-Hamsi Mie Âye Mine'l Kur'an Eseri Öze- linde)" isimli yüksek lisans tezidir.

Bizim bu çalışmamız, hadis ilmi alanında yapılan yukarıdaki çalış- maları tamamlar mahiyette olacaktır.

Mukâtil'in hadisçiliğini ortaya koyabilmek için ilk olarak onun *et- Tefsîru'l-kebir* isimli eserinden istifade edilecektir. Yine Mukâtil'in bi- yografisini yazan Mizzî'nin *Tehzîbü'l-kemâl*, İbn Hacer'in *Tehzîbü't- tehzîb*, Zehebî'nin *Târihu'l-İslâm* gibi eserleri başta olmak üzere Mukâtil b. Süleyman hakkında yazılmış eski ve yeni çalışmalardan faydalanıla- caktır.

1. MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN HAYATI VE YAŞADIĞI BÖLGENİN HADİS İLMİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Bir âlimin görüşlerini doğru bir şekilde tespit edebilmek için her şeyden önce o âlimin yaşadığı coğrafyayı ve o coğrafyada yaşayan in- sanların örf, âdet ve kültürlerini iyi bilmek gerekmektedir. Bu yüzden de Mukâtil'in hadisle ilgili görüşlerini doğru anlayabilmek için önce onun hayatı ve yaşadığı coğrafyanın temel özellikleri üzerinde duru- lacaktır.

1.1. Mukâtil b. Süleyman'ın Hayatı

Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Belhî el-Ezdî el-Horasânî, hicrî 80 yılında Horasan bölgesinde bulunan Belh şehrinde dünyaya gelmiş, ço- cukluğunu ve gençliğini burada geçirmiştir. Daha sonra yine aynı böl- gede bulunan Merv şehrine taşınmış ve burada evlenip yuva kurmuş- tur. Bağdat ve Basra şehirlerinde de bulunmuş, ancak ömrünün büyük bölümünü Belh ve Merv şehirlerinde geçirmiş, eğitimini bu iki şehirde

tamamlamıştır. Yaşadığı şehirlerde ilimle meşgul olan, öğrenciler yetiştiren Mukâtil b. Süleyman, 150/767 yılında Basra'da vefat etmiştir.⁴

Etbeü't-tâbiîn dönemi müfessirlerinden sayılan Mukâtil b. Süleyman'ın günümüze intikal etmiş üç eseri bulunmaktadır. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân, el-Vucûh ve'n-nezâir, Tefsîru hamsi mie âye mine'l-Kur'ân* isimleri ile bilinen bu kitaplar tahkik edilip basılmıştır.⁵

Mukâtil b. Süleyman'ın yaşadığı dönem, Horasan bölgesinde siyasî ve fikrî karışıklıkların yoğun olduğu bir zaman dilimi olarak bilinmektedir. Emevî yönetiminin saltanatlaşması, Emevî-Haşimî çekişmesi ve ilmî meşguliyeti elinde tutan mevâlinin cizye vermeye zorlanması gibi sorunlar bu karışıklıkların temel sebepleri olarak özetlenebilir. Bu toplumsal sorunlara bağlı olarak bazı siyasî ve itikadî mezhepler gelişip yayılırken bazıları da popüleritesini yitirip kaybolmaya yüz tutmuştur. Bu dönemde Horasan yöresinde güçlenen ve toplum üzerinde ciddi etkileri olan mezheplerden biri Zeydiyye'dir. Ameli, imandan bir cüz sayan mutedil Şîî mezheplerden biri olan Zeydiyye, fikirlerini ehl-i beyt sevgisi üzerinden yaymış ve mevâliden pek çok kişinin sempatisini kazanmayı başarmıştır.⁶ Bu yıllarda Horasan'da adından söz ettiren en güçlü mezhep ise kuşkusuz Mürcie'dir.⁷ Ameli, imanın cüz'ü olarak tanımlamayan Mürcie mezhebi, hicrî ikinci yüzyılın başlarında Horasan bölgesinde Emevî yönetimine karşı ortaya çıkan isyanların fikir babalığını

⁴ Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâ'ir-ricâl*, thk. Sâdık Muhammed Cemâl el-'Ata, (Beirut: Dâru'l-fîkr,1994), 18: 339-348; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askâlânî, *Tehzîbu't-tehzîb fî ricâli'l-hadis*, thk. Adil Ahmed Abdu'l-Merhud, Ali Muhammed Mu'avvid, (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2013), 6: 395-400; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizânü'l-iridâl fî nakdi'r-ricâl*, (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1995), 6: 505; Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl*, 18: 340.

⁵ Geniş bilgi için bk. Türker, *Erken Dönem Tefsirlerinde Tevil Sorunu*, 11-21; İrfan Zarıfoğlu, *Mukâtil b. Süleymân'ın Tefsir-i Kebir'indeki Hadislerin Tahric ve Değerlendirmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi 2015), 11-15.

⁶ Recep Uslu, *Hicri I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1997), 194-196; İsmail Pırlanta, "Horasan Bölgesinin Fethi Meselesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XV/1, (2011), 387-402.

⁷ Mürcie'ye göre büyük günah imana zarar vermez, yani amel imandan bir cüz değildir. Onlara göre inkâr var ise itaatın bir faydası yoktur. Aynı şekilde iman var ise günahın da bir zararı olmaz. Ethem Ruhi Fıçlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, 6. Baskı, (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1993), 58. Horasan bölgesinde Mürcie'nin durumu hakkında geniş bilgi için bk. İsmail Pırlanta, *Ortaçağ'ın İncisi Nişabur*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013), 161-164; 407-409.

da yapmıştır. Emevîler döneminde Mürciîler bir yandan dönemin diğer itikadî mezhepleri ile fikrî münakaşalara girişirken, diğer yandan da mevâlinin haklarının yılmaz savunucusu pozisyonunda devlete karşı isyan başlatmıştır. Hicrî ikinci asırda bu bölgede İslâm dininden önce var olan Zerdüştlük, Maniheizm, Mazdeizm, Hinduizm, Budizm, Hıristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin de toplum üzerinde önemli etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Mukâtil, Emevîlerden sonra iktidara gelen Abbasiler devrinde Basra'ya gitmiş ve oradaki idareciler ile iyi ilişkiler kurmuştur. Hatta Abbasî Halifesi Mansur'un zaman zaman onu meclisine davet ettiği ve bazı konuları onunla istişare ettiği bilinmektedir.⁸

Mukâtil b. Süleyman'ın doğduğu ve yetiştiği Belh ve Merv şehirleri hicrî ikinci asır ve sonrasında Horasan bölgesinin dinî, siyasî ve kültürel açıdan en önemli merkezlerindedir. Arapların bu bölgeyi fethine kadar bu şehirler farklı din ve kültürlerle ev sahipliği yapmaya devam etmiştir. Anlaşılan o ki Mukâtil b. Süleyman, Yunan felsefesinden Hıristiyan mezheplerine, Şia'dan Hariciler ve Mu'tezile mezheplerine kadar pek çok farklı inanç gruplarına ev sahipliği yapan bir bölgede yaşamıştır.

Mukâtil, yaşadığı coğrafyanın zengin kültürü içinde hadis bilgisinden de nasibini almıştır. Dönemin önemli hadis âlimlerinden İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), İbn Sîrîn (ö. 110/728) ve Süfyân es-Sevrî (ö. 153/770) gibi muhaddislerle buluşmuş onlardan dersler almıştır.⁹

1.2. Mukâtil b. Süleyman'ın Yaşadığı Bölgenin Hadis İlmi Açısından Önemi

Müellifin yaşadığı dönem hicrî ikinci asrın ilk yarısına tekabül etmektedir. Etbeü't-tâbiîn dönemi olarak bilinen bu zaman dilimi, hadis ilminin gelişimi açısından oldukça önemli bir süreci oluşturmaktadır. Zira hicrî birinci asrın sonlarında Emevî Halifesi Ömer b. Abdilaziz'in (ö. 101/717) yazılı emrinin bir gereği olarak Medine Valisi Ebû Bekir b. Hazm (ö. 120/738), hadisleri toparlayıp kayıt altına almaya başlamıştır. Ebû Bekir b. Hazm'ın başladığı ancak yarıda bıraktığı tedvin faaliyetini

⁸ Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 18: 342.

⁹ Zarifoğlu, *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsir-i Kebir'indeki Hadislerin Tahrir ve Değerlendirmesi*, 19.

İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) tamamlamıştır.¹⁰ Şifahi yollarla rivayet edilen hadisler, tedvin faaliyeti ile kayıt altına alınınca sistematik hadis rivayeti dönemi de başlamıştır. Böylece hicrî birinci asırda ihtiyaca binaen hadis rivayet etme anlayışı hicrî ikinci asırda yerini ilim halkalarında hadis rivayet etme ve hadis dinleyip kaydetme anlayışına bırakmıştır. Hadislerin tedvini doğal olarak onların tasnifini yani fikhî bablara yahut başka usullere göre sınıflandırılmasını da beraberinde getirmiştir. Mekke’de İbn Cüreyc (ö. 150/767), Medine’de İbn İshak (ö. 151/768) ve Enes b. Mâlik (ö. 179/795), Kûfe’de Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Şam’da Evzaî (ö. 157/774), Yemen’de Ma’mer b. Râşid (ö. 153/770), Horasan’da ise Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) gibi âlimler hicrî ikinci asırda hadislerin tasnifi ile uğraşmışlardır.¹¹

Hicrî birinci asırda şifahî olan hadis rivayeti ikinci asırdan itibaren yazılı olarak yapılmıştır. Hicrî ikinci asırda yazılan Ma’mer b. Râşid’in (ö. 153/770) *el-Câmi* ile Mâlik b. Enes’in (ö. 179/795) *Muvatta* isimli eserleri o dönemden günümüze ulaşan en önemli hadis kaynaklarıdır.

Ebû Hanîfe’nin (ö. 150/767) öncülük ettiği Kûfe merkezli ehl-i rey ekolü ile Vâsıl b. Atâ’nın (ö. 131/748) öncülük ettiği Mu’tezile mezheplerinin temelleri de Mukâtil’in yaşadığı dönem olan hicrî ikinci asrın başlarında atılmıştır.

Hicrî birinci asırda meydana gelen fitne olayları¹² sebebiyle hadis uydurma faaliyetleri başlamış, hicrî ikinci asırda bu faaliyetler siyasî ve itikadî fırkaların da teşekkülü ile artarak devam etmiştir.¹³ Hz. Peygamber adına hadis uydurma faaliyetleri artınca ulema bu durumun önüne

¹⁰ Muhammed Accâc el-Hatîb, *es-Sünnetü kable’t-tedvîn*, (Beyrut: Dâru’l-fîkr, 1980), 332; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014), 44; Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 102.

¹¹ Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûti, *Tedribü’r-râvî fî şerhi Takrîbi’n-Nevevî*, thk. Abdülvahhab Abdüllatif, 2 cilt, (Riyâd: Mektebetü’r-Riyâd, ts.) 1: 89.

¹² Hz. Osman’ın şehid edilmesi akabinde Müslümanlar arasında çıkan Cemal ve Siffin savaşları ve sonrasında ortaya çıkan ihtilaflar.

¹³ Oluşan siyasî ve itikadî fırkalar her ne kadar farklı görüşlere sahip olsalar da usûl-i selâseyi yani Allah’a, nübüvete ve ahirete iman konularını kabul etme noktasında hemfikirlerdir. Hatta pek çok talî konuda birbirlerinden etkilenmişlerdir. Bk. Mehmet Tözluhurt, “Eş’arî Üzerinde Devam Eden Mu’tezilî Etkiler Hakkında Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies* 13/ 9 (2018): 257-273.

geçmek için hadis rivayetinde isnad sistemini geliştirmiş, duydukları bir hadisin kaynağını sorgulamayı önemli bir görev bilmişlerdir. Örneğin İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), “Resûlullah şöyle buyurdu.” diyerek hadis rivayet eden İshak b. Ebî Ferve’yi (ö. 144/761), “Bize ipi ve kulpu olmayan hadisler rivayet ediyorsun.” diyerek azarlamıştır. Yine dönemin muhaddislerinden Şu’be b. Haccâc (ö. 160/776) isnadsız hadisleri kabul etmezken, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) de, “isnadın mü’minin silahı olduğu” benzetmesini yapmıştır.¹⁴

Hicrî ikinci asrın başlarından itibaren yapılan isnad soruşturması cerh ve ta’dil ilminin teşekkülünü zorunlu hâle getirmiştir. Kûfe’den Basra’ya göç eden Şu’be b. Haccâc’ın başını çektiği bir grup muhaddis ikinci asrın ilk yarısında sistematik bir şekilde cerh ve ta’dil faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Hatta Şu’be, rical araştırmaları için düzenli ilim halkaları kurmuş ve bu işe özel zaman ayırmıştır. Rivayete göre bir şahıs ondan hadis nakletmesini isteyince Şu’be; “ليس هذا يوم حديث اليوم يوم / غيبة تعالوا حتى نغتاب الكذابين / Bu gün hadis rivayet günü değildir. Bugün gıybet günüdür. Gelin yalancılardan gıybetini yapalım.” demiştir.¹⁵ Şu’be b. Haccâc’ın başlattığı cerh ve ta’dil faaliyetini Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Abdurrahman b. Mehdi (ö. 198/813), Yahya b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813) gibi münekkid muhaddisler devam ettirmişlerdir.

Cerh ve ta’dil ilminin en fazla tatbik edildiği ilim merkezleri Hz. Ali taraftarlarının bulunduğu Kûfe ile Hz. Osman taraftarlarının bulunduğu Basra şehirleri olmuştur. Zira en fazla hadis uydurulduğu bilinen şehirler Irak bölgesinde yer alan bu iki şehirdir. Nitekim Zührî (ö. 124/742) bu durumu; “Ey Iraklılar! Bizde bir karış olan hadis sizin elinizde bir kulaca ulaşıyor.” sözleri ile ifade etmiştir.¹⁶ Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ise Irak

¹⁴ Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 176-180; Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 113, 114.

¹⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi’r-rivâye*, thk. Ebû Abdullah, es-Sürekî, İbrahim Hamdi el-Medenî, (Medine: el-Mektebetü’l-ilmiyye, t.y.), 45; Erdoğan Köycü, “Şu’be b. el-Haccac’ın Hadis İlmindeki Yeri”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/8 (2016): 3014, 3015.

¹⁶ Ebu Abdullah Şemseddin b. Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyerü’l-âlemi’n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut, (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1990), 5: 344.

bölgesi için; “Orada gece hadis basılır, gündüz harcanır.” demiştir.¹⁷ Bu dönemde hadislerin en çok uydurulduğu bir başka bölgenin Horasan olduğu da söylenmiştir. Yapılan bir çalışmaya göre İslâm coğrafyasının tamamına oranla Irak bölgesindeki yalancıların oranı % 38.8 iken ikinci sırada yer alan Horasan’ın oranı %14.5’tir.¹⁸

Müslümanlar arasındaki siyasî ve itikadî bölünmeler neticesinde ortaya çıkan fırkaların leh ve aleyhte uydurdukları hadislere ilaveten zındıkların İslâm’ı kötülemek için uydurdukları hadisler de karışmıştır. Örneğin Abbasi Halifesi Hârûn er-Reşîd’in (ö. 193/809) huzuruna getirilen bir zındığın, öldürüleceğini anlayınca bin hadis uydurduğunu itiraf etmesi, ikinci asırda pek çok hadisin uydurulmuş olabileceği ihtimaline kapı aralamaktadır.¹⁹

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Mukâtil b. Süleyman çokça hadis uydurulan bir zaman diliminde ve bölgede ilmî hayatını geçirmiştir.

1.3. Hicrî İkinci Asırda İsnad Kullanımı

Hicrî ikinci asrın ilk yarısında yazılan eserlerde bir sonraki yüzyıla oranla mürsel ve munkatı hadislerin daha çok olduğunu söylemek mümkündür. Yani ikinci asrın ilk yarısında sahih hadisin şartlarından biri olan ittisal henüz tam olarak oturmamıştır. Bu dönemde “belağ” sigası oldukça yaygındır. Yani; “belağanî an fülân” denilerek aradaki ravilerin hafzedilip doğrudan Hz. Peygamber, sahabe yahut tabiinden rivayet edildiği görülmektedir. Örneğin Ma’mer b. Râşid’in (ö. 153/770) *el-Câmi*’ve Mâlik b. Enes’in (ö. 179/795) *Muvatta*’sında *belağanî* sigasıyla rivayet edilmiş pek çok hadis mevcuttur.²⁰

Bu dönemde yazılmış eserlerde mürsel hadislerin yer almasının sebeplerinden biri de bu tür hadislerin delil olarak kullanılmasında bir sakınca görülmemesidir. Örneğin Mâlik b. Enes (ö. 179/795), mürsel hadisi delil olarak kabul ettiği için eserinde bu tür hadislere yer vermekte sakınca görmemiştir. Yine Ma’mer b. Râşid’in (ö. 153/770) *el-*

¹⁷ Zehebî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 114.

¹⁸ Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 116.

¹⁹ Zehebî, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, 8: 542.

²⁰ Örnekler için bk. Bünyamin Erul, “Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (I)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/1, (2002): 44; Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 118.

Câmi'inde bulunan 1614 rivayetten mürsel ve munkatı hadislerin muttasıl hadislerden daha çok olduğu tespit edilmiştir.²¹

Bu bilgilerden hareketle hicrî ikinci asırda ittisal şartına çok fazla dikkat edilmediğini söylemek mümkündür. Yani bu dönemin âlimleri mürsel ve munkatı hadisleri sahih saydıkları için tüm ravileri kaydetmeye lüzum hissetmemişlerdir. Üçüncü asırda ise isnadın muttasıl olması önem kazanmış, hatta ikinci asırda yazılan eserlerdeki mürsel rivayetler bir araya toplanarak “Kitâbu'l-Merâsil”ler oluşturulmuştur.²² Munkatı olan bu senedlerin bir kısmının hicrî üçüncü asırda ittisale dönüştürüldüğü de söylenmiştir.²³ Kısmen doğru olan bu iddia Mukâtil için de geçerli sayılmalıdır. Yani o da hicrî ikinci asrın rivayet anlayışına uygun olarak doğal ve gelişmemiş munkatı senedlerle hadis kaydetmekte bir sakınca görmemiştir. Onun muttasıl olmayan senedleri hicrî ikinci asırda fazla dikkat çekmemiş ve tenkid edilmemiş olsa da sonraki yüzyıllarda bu durum eleştiri konusu olabilmıştır.

2. MUKÂTİL B. SÜLEYMAN'IN HADİS ANLAYIŞI

Mukâtil b. Süleyman'ın yazdığı *et-Tefsîru'l-kebîr*, İslâm dünyasında yazılmış ilk tam tefsir kitabı olma özelliği taşımaktadır. Müellif bu eserinde pek çok hadis kullanmıştır. Merfu, mevkuf ve maktu türünden olan bu hadisler yanında menkıbe ve hikâyeye türü rivayetlere de rastlanmaktadır. Araştırmalarımıza göre Mukâtil'in hadis anlayışı ile ilgili müsbet ve menfî değerlendirmelerin büyük bölümü *et-Tefsîru'l-kebîr* üzerinden yapılmıştır. Biz de bu gelenekten hareketle onun hadis anlayışını söz konusu tefsirini merkeze alarak tespit etmeye çalışacağız.

Şimdi Mukâtil'in kullandığı hadislerin sıhhat durumu ve onun hadis anlayışı üzerinde duralım.

2.1. Rivayetlerin Sıhhat Durumu

Yapılan çalışmalara göre Mukâtil b. Süleyman, mezkûr tefsirinde 310 rivayete yer vermiştir. Bu hadislerin muntahası bakımından dağı-

²¹ Erul, “*Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (I)*”, 35.

²² Kuzudışli, *Hadis Tarihi*, 119.

²³ Leone Caetani, *İslâm Tarihi*, trc. Hüseyin Yalçın, (İstanbul: 1924), 1: 86-88.

lımı; merfu 15, mevkuf 33, maktu 31, mürsel 7 ve senedsiz 224 olarak tespit edilmiştir.²⁴

Bu istatistikî bilgiye göre Mukâtil'in senedi önemsemediği yahut senede çok az yer verdiği, sahabe ve tabiin sözlerini Hz. Peygamber'in sözlerinden daha çok zikrettiğini söylemek mümkündür.

Müellifin tefsirinde yer verdiği bu hadislerin bulunduğu kaynaklar bakımından dağılımı ise şöyledir: *Kütüb-i tis'a'*'da 90, diğer hadis kitaplarında 4, tefsir kitaplarında 72, diğer kaynaklarda 4, hadis, tefsir ve tarih kaynaklarında ortak olan 70, hiçbir kaynakta yer almayan hadislerin sayısı ise 64'tür.²⁵

Bu verilere göre hadislerin büyük bölümü muteber hadis kaynaklarında yer almaktadır. Ancak hadis olarak ifade edilen 64 rivayetin hiçbir kaynakta yer almamış olması Mukâtil'in tenkidini gerekli kılan oldukça önemli bir husustur.

2.2. Mukâtil b. Süleyman'ın Rivayet Üslubu

Mukâtil b. Süleyman, tefsirinde bazı rivayetleri senedli bazılarını ise senedsiz olarak kaydetmiştir. Müellif pek çok rivayeti Abdullah b. Sâbit (ö. 308/924) - babası (Sâbit b. Yakub)(ö. 240/856) -Hüzeyl b. Habib (ö. 190/806) - Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767) senedi ile nakletmiştir. Müellif, yukarıdaki senedde Mukâtil b. Süleyman isminden sonra doğrudan رسول الله قال diyerek devam etmiştir. Örneğin Fâtiha sûresini tefsir ederken; قال : وحدنا عبيد الله . قال : وحدني أبي . عن الهذيل . عن مقاتل . قال : قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم) : ' ما أنزل الله عز وجل في القرآن سورة مثل فاتحة الكتاب şeklinde bir rivayete yer vermiştir.²⁶

Bazen de aynı senede, biri sahabe olmak üzere iki ravi daha ekleyerek rivayeti nakletmiştir. Örneğin Bakara sûresinin 67. ayetini tefsir ederken; حدثنا عبيد الله . قال : حدثني أبي . قال : حدثنا الهذيل . عن مقاتل . عن أبي

²⁴ Zarifoğlu, *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsir-i Kebir'indeki Hadislerin Tahric ve Değerlendirmesi*, 204.

²⁵ Zarifoğlu, *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsir-i Kebir'indeki Hadislerin Tahric ve Değerlendirmesi*, 204.

²⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1: 24.

²⁷ Ebu'l-Hasan Süleyman b. Beşir el-Ezdî el-Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferid, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîye, 2003) 1: 24.

Müellif, *et-Tefsîru'l-kebîr*'inde pek çok israiliyat türü bilgiye de yer vermiştir. Özellikle peygamber kıssalarını anlatan ayetleri tefsir ederken en küçük ayrıntıları bile atlamamış, olayların geçtiği zaman, yer ve şahıs isimlerini herhangi bir kaynağa isnad etmeksizin bildirmiştir. Örneğin Hz. Musa'nın asâsı, Hz. Süleyman'ın ordusu, Hz. Yunus'un balığı ile ilgili detaylı bilgiler kaydetmiştir.²⁹ Bilindiği üzere bu tür bilgilerin büyük bir kısmı Tevrat ve İncil'de yer alan israiliyat türü hikâyelerdir.³⁰

Müellif, eserinde ehl-i hadisin kabul etmediği, Sünnî İslâmî anlayış içinde yer bulamayan bazı rivayetlere de yer vermiştir. Örneğin Garânîk rivayeti bunlardan biridir. Müellif, Necm sûresinin 19 ve 20. ayetlerinde geçen “Lat ve Uzza'ya ve diğer üçüncüsü Menât'a ne dersiniz?” ayeti ile Hacc sûresi 52. ayetini açıklarken herhangi bir izahatta bulunmadan Garânîk rivayetini nakletmiştir.³¹

²⁷ Ebu'l-Hasan Süleyman b. Beşir el-Ezdî el-Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Ahmed Ferid, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîye, 2003) 1: 24.

²⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1: 55.

²⁹ Geniş bilgi için bk. Mehmet Akif Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi: es-Salebî Tefsirinde Mukâtil b. Süleyman Rivayetleri*, 1. Baskı, (Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2004), 49.

³⁰ Bk. Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyat*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 73.

³¹ Mukâtil b. Süleyman Garânîk rivayetini, Necm 19, 20; Hacc 52, Kâfirûn 1, ayetlerini izah ederken dört kez nakletmektedir. Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 2: 405; 3: 172; 3: 436; 4: 244; Garânîk hadisesi diye bilinen olay ana hatlarıyla şu şekilde meydana gelmiştir: Bazı tarih ve tefsir kitaplarında geçtiğine göre; gördükleri cefa sebebiyle Müslümanların Mekke'den Habeşistan'a göç ettiği bir dönemde, Hz. Peygamber, Mekke müşrikleri ile uzlaşmanın yollarını arayıp anlaşma çareleri düşünyormuş. Bir gün Kâbe'nin yanında zihni yine bu düşünce ile meşgul iken Necm sûresini okumaya başlamış, “Gördünüz mü o Lât ve Uzza'yı ve üçüncü(leri olan) Menât'ı?” şeklindeki 19. ve 20. ayetleri okuyunca Hz. Peygamber, farkında olmaksızın, “Bunlar yüce kuğu kuşlarıdır (garânîk) ve şefaati umulur.” cümlelerini de eklemiştir. Sûrenin sonuna gelince secde ayeti olduğu için Hz. Peygamber ve orada bulunan müslümanlar secdeye kapanmışlar. Bu duruma şahit olan müşrikler Hz. Peygamber'in okuduğu bu cümleler sebebiyle son derece sevinerek; “Muhammed ilahlarımızın şefaati kabul ettiğine göre aramızda önemli bir ayrılık kalmadı.” deyip onlar da secdeye kapanmışlar. Bu olay dolayısıyla müşrikler Müslümanlara eza etmekten vazgeçmişler. Bu haber Habeşistan'daki müslümanlara, tüm Mekkelilerin İslâm'a girdiği şekilde ulaşınca Habeşistan'da bulunan Müslümanlar Mekke'ye dönmüşler. Bu olayın ardından Cebraîl (a.s.) gelerek Hz. Peygamber'i ikaz etmiş. Bu arada Hacc sûresinin 52. ayeti “...Senden önce gönderdiğimiz hiçbir resul ve nebî yoktur ki bir şeyi arzuladığı zaman şeytan onun arzusuna (vesvese) atmamış olsun. Allah, kendi ayetlerini sağlamlaştırsın...” ayeti nazil olmuş. Hz. Peygamber, olanlara üzümlü yeni inen ayetleri

Yine âlimlerin itibar etmediği, ancak Mukâtil'in eserine aldığı bir başka rivayet Hz. Peygamber'in Zeyneb bt. Cahş ile evlenmesiyle ilgili haberdır. Sünnî kaynaklarda Hz. Peygamber'in Zeyneb ile evlenmesi, ayetin de bildirdiğine uygun olarak (Ahzâb, 33/37) ilahî bir emir olarak kaydedilmiştir. Mukâtil'e göre ise bu evlilik Hz. Peygamber'in ondan etkilenmesi ile ilgilidir. Ona göre Zeyd ile Zeyneb'in arası açılınca Hz. Peygamber Zeyneb'e öğüt vermek için yanına girmiş, onun güzelliği ve zerafetinden etkilenip âşık olmuştur. Hz. Peygamber her ne kadar Zeyd'den ayrılmamasını söylese de kalbinde Zeyneb'e karşı bir arzu belirmiş fakat o, bunu gizlemiştir. Hz. Peygamber'in gizlediği bu istek Yüce Allah tarafından izhar edilmiştir.³²

Yine Hz. Davud'un kadına olan düşkünlüğü, Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i değil İshak'ı kurban ettiği yolundaki bilgiler de ehl-i sünnet âlimlerinin anlayışına muhalif bilgiler olduğu halde Mukâtil, bu tür bilgileri kaydetmekte bir sakınca görmemiştir.

Mukâtil yukarıda geçen rivayetleri kaydederken diğer müfessirlerden farklı olarak umumiyetle temriz sigası yerine cezm sigası kullanmıştır. Bilindiği üzere hadis usulü ilminde cezm sigası, rivayetin sahit olduğuna işaret eden en önemli emarelerden biridir.³³

Mukâtil, matematiksel ifadeler ve rakamların olduğu pek çok rivayet nakletmiştir. Örneğin Hz. İbrahim kıssasıyla ilgili olarak "Hz. İbrahim'in kavmi 72 puta tapıyordu. Hz. İbrahim 70 yaşındayken baba olacağı müjdesini aldı. Hz. İbrahim'e hediye olarak gönderilen koç cennette 40 sene otlamıştı." bilgisine yer verirken Hz. Musa hakkında, "Hz. Musa 30 sene Firavun'un yanında kaldı. Hz. Musa 40 yaşında peygamber oldu. Firavun Allah'a 400 sene isyan etti. Firavun'un yakın çevresinde

okuyunca Mekkelilerin Müslümanlara yönelik eziyetleri yeniden başlamış." Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3: 436. Geniş bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, "Garânîk Meselesinin İstismarcıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1981): 69-92.

³² Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2: 46; Hz. Peygamber'in Zeyneb bt. Cahş ile yaptığı evlilik hakkındaki rivayetler için bk. Mustafa Necati Barış, "Zeyneb bint Cahş ve Hz. Peygamber ile Evliliği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2010): 177-192.

³³ *رَوِيَ* gibi mazi-mechul fiil sigaları ile yapılan rivayetler ihtimal bildirmektedir. *قَالَ* - *رَوَى* gibi mazi-malum fiil sigaları ile yapılan rivayetler ise kesinlik ifade etmektedir. Mahmûd Tahhân, *Tefsîru mustalahî'l-hadîs*, trc. Cemal Ağırman, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013), 68.

150 insan vardı. Firavun'un yetmiş üç sihirbazı vardı. Musa taraftarları altmışbin kişi idi. Firavun'un ordusu 1.500.000 kişiden oluşuyordu. Firavun ordusu Hz. Musa ve inananları 8 saat takip etti ve Firavun'un boğulması tam 9 saat sürdü. Firavun'un hükümranlığı 446 sene sürdü." vb. bilgiler vermektedir. Ayrıca "Âd kavmindeki her insanın boyu 12 zira' idi. Hz. Salih'in devesini 9 kişi öldürmüştür. Hz. Eyyûb'un hastalığı 7 sene, 7 ay, 7 gün ve 7 saat sürmüştür. Hz. Nuh, gemisini 400 senede inşa etmiştir. Hz. Yakub'un dua ettiği kişinin 24 çocuğu olmuştur."³⁴ demektir. Mukâtil'in hiçbir kaynağa isnad etmeden kaydettiği bu bilgilerin İsrailî kaynaklardan alındığı anlaşılmaktadır.

Mukâtil, rivayetler arasındaki bağlama çok önem vermiş, icap ettiğinde boşlukları mitolojik ve İsrailî unsurlarla doldurmuştur. Bu, onun en çok eleştirildiği hususlardan biri olmakla birlikte onun tefsirini diğer tefsirlerden ayıran, farklı kılan hatta okunmasını zevkli hâle getiren temel özelliklerden biridir de. Bilindiği üzere Kur'an ayetlerinde bir konunun detayları ve bütünselliği yer almaz. İnsan zihni buna alışık değilse detayları merak eder ve boşlukların doldurulmasını ister. İşte Mukâtil insan zihnini tatmin edecek uydurma rivayetlerle o boşlukları doldurmuş, merak edilen hususlarda detaylı bilgiler vermiştir. Örneğin Fâtır sûresinin birinci ayetinde Yüce Allah, "الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ" /Hamd, gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur." buyurmaktadır. Bu ayetin devamında Yüce Allah, "يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ" /Yaratmayı dilediği kadar artırır." ifadesine yer vermiştir. Artırılan şeyin ne olduğu okuyucunun zihnine takılan bir sorudur. Mukâtil b. Süleyman bu ifadeyi makabline uygun bir şekilde meleklerin sayısı ve kanat şekli olarak anlamış ve okuyucunun sorularına cevap olacak şekilde mitolojik açıklamalar yapmıştır. Ona göre cennette hayat nehri denen bir nehir vardır. Cebrail hergün orada yıkanır. Onun iki kanadı vardır, nehre girince kanatlarını açar. Herbir kanadında yetmişbin tüy vardır. Her tüyden bir damla su akar. Akan her bir damladan Yüce Allah kendini tesbih eden bir melek yaratmıştır.³⁵

³⁴ Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi: es-Salebî Tefsirinde Mukâtil b. Süleyman Rivayetleri*, 38-54.

³⁵ Mukâtil, *Tefsiru Mukâtil b. Süleymán*, 3: 108.

Müellif eserinde bazen de ilginç önermeler kurgulayarak mantıksal sonuçlar çıkarmıştır. Mesela, “Yusuf, güzelliğini dedesi İshak’tan, İshak annesi Sara’dan, Sara Havva’dan, Havva Adem’den almıştır. Öyle ise erkek kadından güzeldir.” örneği bunlardan biridir.³⁶

3. MUKÂTİL B. SÜLEYMAN’A YAPILAN ELEŞTİRİLER VE ÖVGÜLER

Tarih boyunca şöhrete ulaşmış şahsılar hakkında müsbet görüşler yanında menfi görüşler de yer almıştır. Bu tür müspet ve menfi değerlendirmeler çoğu zaman dönemin siyasî ve sosyal olayları yahut o şahsın kişisel sorunlarıyla ilintili olabilmektedir. Bazen şahıs hakkında doğru kanaate varabilmek için o şahıs hakkında yazılmış münferit görüşler yeterli olmayabilir. Hatta değerlendirmeler sadece söylenenler üzerinden yapılırsa bu bile isabetli bir sonuca ulaştırmayabilir. Dolayısıyla bir şahıs hakkındaki en doğru tespit, varsa o şahsın eserini tetkik etmekle yazdıklarını dikkatli bir şekilde incelemekle yahut yakinen tanımakla mümkün olabilmektedir.

Mukâtil b. Süleyman da diğer şöhretli âlimler gibi hem övülmüş hem de yerilmiştir. Ancak ona yönelik bu övgü ve yergilerin mübalağa sınırlarını zorlayan ifadelerle yapıldığı görülmektedir. Özellikle de onu eleştirenlerin aşırı ifadeleri onun eserlerini okumadan tenkit ettikleri izlenimi uyandırmaktadır.

3.1. Mukâtil b. Süleyman’a Yöneltilen Eleştiriler

Mukâtil b. Süleyman’a hadis alanında yöneltilen eleştirilerin başında onun senede önem vermediği³⁷, isnadsız rivayetler kaydettiği, hadis uydurduğu, gelecekte haberler verdiği ve Ehli kitaptan alıntılar yaptığı konuları gelmektedir.³⁸

Yaptığımız araştırmaya göre *Kütüb-i sitte* yazarları ondan rivayette bulunmamışlardır. Cerh ve ta’dil âlimleri ise onu cerh eden ifadeler kullanmışlardır. Yahya b. Ma’in (ö. 233/847) onun sîka olmadığını söy-

³⁶ Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi: es-Salebi Tefsirinde Mukâtil b.Süleyman Rivayetleri*, 50.

³⁷ Mizzî, *Tehzîbu’l-kemâl*, 18: 343.

³⁸ Bir rivayete göre Mukâtil, Halife Mehdi’ye; “İstersen Abbasiler hakkında hadis uydurayım demiş.” fakat Mehdi bunu kabul etmemiştir. Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 18: 346.

lerken Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812), “Biz, Mukâtil'e mülâkî olduk, lâkin o yalancı olduğu için ondan hiçbir şey almadık.” demiştir. Hârice b. Mus'ab (ö. 168/786) ise, onu fâsık ve fâcir olmakla suçlamıştır. İbrahim el-Yâkût el-Cüzcânî onun cesur bir yalancı olduğunu, İbn Hibbân (ö. 354/965) onun Yahudi ve Hıristiyanların kitaplarından faydalandığını bildirmiştir. Buhârî (ö. 256/870); “O, münkerü'l-hadîstir.” demiş ve onun hakkında susulduğunu (*seketü anh*) belirtmiştir. İmam Nesâî (ö. 303/915), Hz. Peygamber hakkında hadis uyduran maruf yalancıların dört tane olduğunu söylemiş, bunlar arasında Mukâtil b. Süleyman'ı da saymıştır. İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797) de Mukâtil'i senede yer vermediği gerekçesi ile kıymetli bulmamıştır.³⁹

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de onu sîka bulmamış ancak o da İmam Şâfi' (ö. 204/820) gibi Mukâtil'in tefsirindeki başarısını takdirle karşılamıştır.⁴⁰

Mukâtil'in biyografisini kaydeden tarih kitapları onu yeren pek çok anekdota yer vermişlerdir. Ali b. Hüseyin el-Vâkidî'nin anlattığına göre bir adam Mukâtil'in tefsirinden bir cüzle Abdullah b. Mübârek'e (ö. 181/797) gelmiş, Abdullah da onun getirdiği bu cüzü inceleyerek ona; “Ey Ebû Abdurrahman onu nasıl buldun?” demiş, o da; “Eğer isnadı olsaydı ilimden bir şeyler ifade ederdi.” diyerek cevap vermiştir. Bir başka rivayete göre ise Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Mukâtil'in tefsirini görünce; “Bu ne kadar büyük bir ilim? Keşke bu ilmin isnadı da olsaydı.” demiştir. Bir başka hikâye ise şöyledir: Mukâtil, dönemin muhaddislerinden biri olan Kelbî'den bir hadis nakletmiştir. Bunu duyan Kelbî ona; “Ey Ebû Hasan! Vallahi ben sana böyle bir hadis nakletmedim.” deyince Mukâtil; “Sus Ey Ebû Nadr! Bize göre hadis isnad ile

³⁹ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, thk. Ömer Abdusselam Tedmirî, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-Arabî, 1987), 9: 639, 640; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1985), 2: 202; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakd'r-ricâl*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1995), 6: 505; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 18: 340, 347; Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzîbu'r-tehzîb fî ricâlî'l-hadîs*, thk. Adil Ahmed Abdu'l-Merhud - Ali Muhammed Mu'avvid, (Lübnan: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2013), 6: 398.

⁴⁰ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbüddin Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1986), 10: 114.

süslenir.” diyerek isnad konusunu ne kadar hafife aldığını göstermiştir. Mukâtil’in gelecekte haberler verdiği, bu yüzden de Hicaz bölgesinde çok sevilmediği, hatta ona yalancı anlamında Deccal denildiği de kaydedilmiştir.⁴¹

Mukâtil b. Süleyman’ın rivayetlerini kıymetli bulmayan diğer bir âlim İbn Ebî Hâtim’dir (ö. 327/939). O kendinden önceki tefsir rivayetlerini toplayarak ansiklopedik bir eser oluştururken Mukâtil’in hiçbir rivayetine yer vermemiştir.⁴²

Mukâtil’e yapılan diğer bir tenkit de Dahhâk’a yetişmediği hâlde ondan rivayetlerde bulunduğu, yani tedlis yaptığı eleştirileridir. Mukâtil, müdellis olduğu yolundaki bu suçlamaları duyunca; ‘Sübhânallâh’ diyerek tepki göstermiş ve babası ile birlikte Dahhâk’a gittiğini ve kapılar ardında ondan nasıl dersler aldığını anlatmıştır.⁴³ Süfyân b. Uyeyne, Mukâtil’in anlattıklarına inanmamış olmalı ki; “Sen yeryüzünde, o kabirde olduğu hâlde kapıları kapatıp ders yaptınız galiba?” diyerek Mukâtil’e kinaye yoluyla Dahhâk ile mülâkâ olamayacağını bildirmek istemiştir.⁴⁴ Aynı şekilde Mukâtil’in Mücâhid ile görüşmediği hâlde ondan rivayette bulunduğu da söylenmiştir.⁴⁵

Hadis ilmi açısından Mukâtil’e yönelik diğer bir eleştiri de onun senede önem vermediği, hadisi kimden aldığını şaşırdığı iddialarıdır. Anlatıldığına göre İsa b. Yunus ile Hafız b. Gıyas Mukâtil’e gelip bir hadis sorarlar. Mukâtil bu hadisi önce Dahhâk’tan duyduğunu söyler. Bir müddet sonra aynı hadis kendisine tekrar sorulur. Bu defa Atâ’dan duyduğunu söyler. Bir müddet sonra aynı hadisi Ebû Cafer yahut falan kişilerden duyduğunu söyleyince ona; “Bu hadisi bu saydıklarından kim rivayet etti?” diye çıkışırlar. Mukâtil bu tepki karşısında önce; “Bunların hepsinden duydum der.” Bunun mümkün olamayacağını anlayınca da; “Vallahi kimden duyduğumu bilmiyorum.” yanıtını verir.⁴⁶ Sonuç

⁴¹ Zehebî, *Târihu’l-İslâm*, 9: 642.

⁴² Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi: es-Salebî Tefsirinde Mukâtil b.Süleyman Rivayetler*, 19, 20.

⁴³ Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 18: 343.

⁴⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 6: 396.

⁴⁵ Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 18: 344; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-tehzîb*, 6: 396; Zehebî, *Mizânu’l-’itidâl*, 6: 506.

⁴⁶ Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 18: 344.

olarak Mukâtil sened konusundaki bu yetersizliğinden dolayı “يكن بشيء” “ولم” gibi en ağır ifadelerle cerh edilmiştir.⁴⁷

Hadis ilmi açısından Mukâtil'e yönelik en ağır cerh tabiri ise onun 'kezzâb' olduğu suçlamasıdır. İshak b. İbrahim el-Hanzeli bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Horasan'dan dünyada benzeri olmayan üç ehl-i bidat ve yalancı çıkmıştır. Bunlar; Cehm b. Safvân (ö. 128/745), Ömer b. Subh ve Mukâtil b. Süleyman'dır.”⁴⁸

Hadis usulünde bir ravi için 'kezzâb' sıfatı kullanılmışsa, o ravinin verdiği haberler, rivayet ettiği hadisler 'mevzû' olarak değerlendirilir ve o raviden bir daha hadis alınmaz. Mevzû olan bir hadis ise Hz. Peygamber'e nispet edilmiş uydurma bir söz olarak algılanır ve ona hiçbir değer atfedilmez. Mukâtil'in 'kezzâb' olarak nitelendirilmesi, onun eserlerine olan rağbeti azaltmış ve onu sakıncalı bir âlim pozisyonuna düşürmüştür. Mukâtil'e kezzâb ve ehl-i bidat diyenler yanında itikadî anlayışı sebebiyle özellikle Mürciî diyenler de olmuştur. Hatta onun ismi Mürcie mezhebinin kurucularından Cehm b. Safvân (ö. 128/745) ile anılmış ve kendisine fâsik ve fâcir sıfatları yakıştırılmıştır. Ona olan öfke o kadar artmıştır ki, “Kanı helaldir.” diyenler bile olmuştur.⁴⁹

Mukâtil'e yönelik diğer bir suçlama ise onun gelecekte haber verdiği yönündedir. Bu ise ona ait olduğu iddia edilen bir söz ile ispat edilmeye çalışılmıştır. Bazı kaynaklara göre Mukâtil; “Yüz elli senesinde büyük Deccal çıkmazsa bilin ki ben yalancıyım.” demiştir.⁵⁰ Araştırmalarımızda Mukâtil'in bu ifadeyi nerede, ne zaman kullandığı ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Yine Mukâtil'in kussas olduğu için ehl-i hadisin ondan hadis almadığı, Yahudi ve Hıristiyanların kitaplarından alıntılar yaptığı, Allah'ı mahlukata benzettiği de iddia edilmiştir.⁵¹

Çağdaş âlimlerden Muhammed Hüseyin ez-Zehebî (ö. 1976) de Mukâtil'i sert ifadelerle eleştirenlerdendir. Ona göre Mukâtil'in tefsiri

⁴⁷ Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 18: 346.; İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, 6: 396-8.

⁴⁸ Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 18: 344, 345.

⁴⁹ Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 18: 345; İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, 6: 397.

⁵⁰ Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 18: 346.

⁵¹ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, 6: 399; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 6: 506; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 18: 347.

ne dinin ne de aklın kabul edeceği israiliyyat, hurafeler, Müşebbihe ve Mücessime mezheplerinin sapık düşünceleri ile doludur ve onun şer tarafı hayır tarafından daha fazladır.⁵²

3.2. Mukâtil b. Süleyman'a Yapılan Övgüler

Yukarıda ifade edildiği üzere Mukâtil b. Süleyman, hadis ilmi alanında ciddi eleştirilere maruz kalırken tefsir bilgisi yönüyle de övülmüştür. Mukâtil'i en fazla övenlerden biri İmam Şâfiî'dir (ö. 204/820). Rebî b. Süleyman'ın bildirdiğine göre İmam Şâfiî (ö. 204/820), tefsirde Mukâtil, hadiste İmam Mâlik, fıkıhta ise Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) övgüler yağdırmıştır.⁵³ Şâfiî (ö. 204/820) bir sözünde; "Kim sahih hadis öğrenmek istiyorsa Mâlik'e, fıkıh öğrenmek istiyorsa Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767), tefsir öğrenmek istiyorsa Mukâtil'e müracaat etsin." demiştir.⁵⁴ Yine ona ait bir başka söz şöyledir: "İnsanlar şu dört kişiye muhtaçtır: Tarih alanında Muhammed b. İshak, şiir alanında Züheyr b. Ebî Sülemî, nahiv alanında el-Kisâî, tefsir alanında ise Mukâtil b. Süleyman."⁵⁵

el-Kâmil fî ma'rifeti du'fâ'il-muhaddisîn isimli eserin sahibi İbn 'Adî (Ebû Ahmed Abdullâh b. 'Adî b. Abdillâh el-Cürcânî) (ö. 365/976), Mukâtil'in hadiste zayıf olduğunu, ancak pek çok sîka ve maruf ravinin ondan hadis aldığını bildirmiştir. Şehristânî (ö. 548/1153) ve Dârekutnî (ö. 385/995) de Mukâtil'den hadis alınabileceğini söylemişlerdir.⁵⁶ Şehhâte, Mukâtil'den rivayette bulunan ve Mukâtil'in rivayette bulunduğu pek çok isim zikretmiştir.⁵⁷

Ebû Mansur el-Mâturîdî (ö. 333/944), Mukâtil'in tefsirine otuzdan fazla atıfta bulunarak onun kıymetli bir eser olduğunu göstermiştir.⁵⁸ Yine en-Nekkâş (ö. 351/962) ve Ebu'l-Leys es-Semerkindî gibi müfessirler de Mukâtil'den istifade etmişlerdir.⁵⁹

⁵² Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *Tefsir ve Hadiste İsrailiyat*, trc. Enbiya Yıldırım, (Ankara: Otto Yayınları 2017), 104, 105.

⁵³ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, 6: 505; Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 18: 340.

⁵⁴ Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 18: 341.

⁵⁵ Mizzî, *Tehzibü'l-kemâl*, 18: 341.

⁵⁶ İbn Hacer, *Tehzibu't-tehziib*, 6: 399.

⁵⁷ Şehhâte, *Tefsir-i kebîr*, 15, 16.

⁵⁸ Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi: es-Salebi Tefsirinde Mukâtil b. Süleyman Rivayetleri*, 67.

⁵⁹ Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi: es-Salebi Tefsirinde Mukâtil b. Süleyman Rivayetleri*, 69.

Kaynaklarda Mukâtil b. Süleyman'ın darb-ı mesel hâline gelen hikmetli sözleri, idarecilerle yaşadığı bazı diyaloglar ve ona yöneltilmiş nükteli sorulara da yer verilmiştir.

Mukâtil'in darb-ı mesel hâline gelmiş olan; “Babalar itaate, anneler ziyarete daha layıktır.” şeklindeki bir sözü ulema arasında şöret bulmuştur.

Bir rivayete göre; bir sinek Halife Mansur'un yüzüne konar. Halife kovdukça sinek geri gelip konmaya çalışır. Halife bu durumdan iyice sıkılır. O esnada kapı çalar ve Mukâtil b. Süleyman içeri girer. Halife, Mukâtil'i görünce; “Allah bu sinekleri niçin yarattı biliyor musun?” diye sorar. Mukâtil; “Zorbaları zelil etmek için efendim!” diyerek cevap verir.⁶⁰

Bir başka rivayete göre ise bir mecliste Mukâtil; “Bana arş'ın dışında dilediğinizi sorun!” diyerek meydan okur. Kays el-Keyyâs isimli bir zat; “Hac yaptığında Âdem'i kim tıraş etti?” şeklinde garip bir soru yöneltince Mukâtil şaşırıp kalır.⁶¹

Yine bir mecliste Mukâtil; “Bana dilediğinizi sorun!” şeklinde iddialı konuşunca bir zat; “Karıncanın bağırsakları önünde mi arkasında mı?” şeklinde bir soru yöneltir. Mukâtil bu soruya verecek bir cevap bulamayınca mahcup olur ve oradan ayrılır.⁶²

Bu nüktelerden ve diyaloglardan anlaşılıyor ki, Mukâtil gerek halk nezdinde gerekse ilim meclislerinde saygın ve güvenilir bir âlim değil, tatlı ve esprili sohbetleri, rahat tavırları ve cana yakınlığı gibi sebeplerden dolayı sevilen bir âlimdir.

3.3. Değerlendirme

Araştırmalarımıza göre hadis sahasında Mukâtil'e yönelik eleştiriler onun isnada önem vermediği, senedsiz rivayetler kaydettiği ve yalancı olduğu noktalarında yoğunlaşmaktadır.

Onun yalancı olduğunu söyleyenler bu iddialarını ispatlayacak tatmin edici delillere yer vermemişlerdir. Yani Mukâtil'in uydurduğu rivayetler şunlardır diyerek müşahhas örnekler göstermemişlerdir. İsnad

⁶⁰ Mizzi, *Tehzibü'l-kemâl*, 18: 342; İbn Hacer, *Tehzibu't-tehzib*, 6: 396-397.

⁶¹ Mizzi, *Tehzibü'l-kemâl*, 18: 346.

⁶² Mizzi, *Tehzibü'l-kemâl*, 18: 347.

kullanmadığı iddiasına gelince, bu tutum dönemin pek çok âlimi için de geçerlidir.

Fitne döneminden sonra hadis uydurma faaliyetleri başlayınca isnad kullanımı teşvik edilmiştir. Bilindiği üzere sistematik isnad kullanımı ilk olarak İbn Sîrîn (ö. 110/728) ve İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) tarafından gündeme getirilmiştir. İkinci asırda başlayan isnad kullanımı üçüncü asırda sistematik hâle gelip yaygınlık kazanmıştır. Dolayısıyla Mukâtil'in eserlerini yazdığı dönemde isnad kullanımı çok yaygın olmadığı için bu konuda ona yönelik abartılı eleştirilere katılmak mümkün değildir. Zaten onu eleştirenlerin büyük bölümü isnad sisteminin inkişaf ettiği dönemlerde yaşamış âlimlerdir. Nitekim Mukâtil'e yönelik bu tenkitlerin bir kısmı o dönemde yaşayan diğer âlimlere de yapılmıştır. Zira müellifin yaşadığı dönemde diğer âlimler de aynı tutumu sergilemiş, mürsel ve munkatı hadisler nakletmekte bir beis görmemişlerdir. Hatta dönemin en önemli muhaddisleri bile hadis rivayetinde ittisala fazla önem vermemişlerdir. Örneğin hadisleri ilk tedvin edip yazan İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) herkesin takdir ettiği büyük bir hadis hafızı olmasına rağmen birçok hadisi mürsel olarak rivayet ettiği için Mukâtil b. Süleyman gibi o da sonraki yüzyıllarda yaşayan âlimler tarafından zayıf hadis rivayet ettiği gerekçesi ile eleştiri oklarının hedefi olmaktan kurtulamamıştır.⁶³ Ayrıca henüz "zayıf hadis" istilahının yaygın olmadığı hicrî ikinci asrın ilk yarısında âlimlerin ekserisi muttasıl olmayan hadisler kaydetmişlerdir. Yani Mukâtil'in yaşadığı dönemde rivayetlerin sened bakımından sıhhat durumu fazla sorgulanmamıştır. Örneğin aynı dönemde yazılan Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *Câmi'*inde mehdî ile ilgili zayıf olduğu bilinen pek çok rivayet mevcuttur.⁶⁴

Mukâtil'in mürsel olarak rivayet ettiği pek çok hadis sonraki yüzyıllarda mevsûl olarak da rivayet edilmiştir. Örneğin; Mukâtil b. Süleyman'ın tefsirinde kaydettiği;

وحدثنا عبيد الله ، قال : وحدثني أبي ، عن الهذيل ، عن مقاتل ، قال : قال رسول الله

⁶³ Erul, "Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (I)", 38.

⁶⁴ Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Basrî es-San'ânî, *Câmi'*, thk. Habibu'r-Rahman el-Azâmî, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983), 4: 125-129 (1387-1397).

(صلى الله عليه وسلم): "ما أنزل الله عز وجل في القرآن سورة مثل فاتحة الكتاب ، ولا نزل في كتب الأنبياء مثلها"

Ubeydullah – Babası – Hüzeyl – Mukâtil – Hz. Peygamber (sav):
"Allah Azze ve Celle Kur'an'da ve diğer peygamberlerin kitaplarında Fâtiha'nın bir benzerini indirmemiştir." şeklindeki mürsel bir hadisin benzerlerini merfû olarak hicrî üçüncü asırda yazılan bazı hadis kaynaklarında görüyoruz.⁶⁵

Mukâtil'in kaydettiği isnadların bir kısmı zayıf olarak kabul edilmiştir. Sözgelimi عن أبي صالح . عن ابن عباس . Sözelimi Süyûrî'ye (ö. 911/1505) göre İbn Abbas'a ulaşan senedlerin en zayıfı el-Kelbî – Ebî Sâlih tarikidir. Her ne kadar bazı sahih rivayetleri varsa da el-Kelbî zayıf rivayetlerden kabul edilmiştir. Mukâtil'in bu zayıf senedle rivayette bulunması tenkit edildiği gibi itikat yönüyle de Mukâtil'in Kelbî'den daha zayıf olduğu söylenerek eleştirilmiştir.⁶⁷ Tespitlerimize göre Mukâtil mezkûr senedle sadece üç rivayette bulunmuştur.

Mukâtil b. Süleyman, hicrî ikinci asrın ilk yarısında yani tebe-i tâbiîn döneminde yaşamış bir âlimdir. Anladığımız kadarıyla müellif, yaşadığı dönemde diğer âlimlerden biraz farklı bir çizgide yer almıştır. O, dönemin ekollerinden bağımsız hareket etmeyi, mevcut kalıpların dışında olmayı, zaman zaman aklı ve nakli birlikte kullanmayı ve çok yazmayı tercih etmiştir. Onunla aynı dönemde yaşayan âlimlerin onu tenkit etmesi ve tehlikeli göstermesi itikadî anlayışından kaynaklandığı gibi, onun bu rahat tutumundan ve velut bir âlim oluşundan da kaynaklanmıştır. Nitekim bazı kaynaklarda onun fazla tenkit edilmesinin sebepleri arasından, dönemin âlimleri tarafından kıskanıldığı bilgisine de yer verilmiştir.⁶⁸

Bilindiği üzere hicrî birinci asırda Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Müslümanlar arasında savaşlar çıkmış ve bunun sonucu olarak da siyasî ve itikadî fırkalar türemiştir. Bu gruplaşmaların olumsuz etkileri hadis rivayetine de yansımıştır. Zira her fırka kendi tarafını öven, karşı

⁶⁵ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb Arnavut, (Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-'alemiyye, 2015) 14: 310; 35: 19; Nesâî, "İftitah", 26.

⁶⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1: 286; 4: 25.

⁶⁷ Koç, *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi: es-Salebî Tefsirinde Mukâtil b. Süleyman Rivayetleri*, 18.

⁶⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 18: 342; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, 6: 395.

tarafı ise yeren hadisler rivayet etmiştir. Hadis usulü bakımından kimi zayıf kimi uydurma olan bu rivayetler zamanla temel hadis kaynaklarına girip günümüze kadar gelmiştir. Hicrî birinci asırda başlayan bu tür hadis uydurma faaliyetleri ikinci asırda da devam etmiştir. Bu durumu fark eden muhaddisler uydurma faaliyetlerinin önüne geçmek ve uydurulmuş hadisleri sahih olanlarından ayırmak için yoğun bir gayret içine girmişlerdir. Bu çabalarından biri de isnadı titizlikle uygulamak olmuştur. Ancak isnad sisteminin titizlikle uygulandığı dönem Mukâtil'den sonra yani hicrî ikinci asrın ikinci yarısından sonra başlamış ve hicrî üçüncü asırda zirveye ulaşmıştır. Dolayısıyla Mukâtil'i isnad kullanmadığı yahut zayıf hadislerle yer verdiği gerekçeleri ile tenkit etmek makul bir eleştiri değildir.

Ameli, imandan bağımsız tarif ettiği için Mürciî olmakla suçlanan Mukâtil'in durumu aynı dönemde yaşayan Ebû Hanîfe'den (ö. 150/767) farklı değildir. Bilindiği üzere Ebû Hanîfe (ö. 150/767) de Mürciî olmakla ve hadis ilmini bilmemekle tenkit edilmiştir.⁶⁹

Mukâtil'in gelecekte haber verdiği yolundaki iddianın sahipleri bu iddiayı ispat sadedinde Mukâtil'in eserlerinden bir tane bile örnek gösterememişlerdir.

Onun mechul ravilerden rivayette bulunduğu doğru bir respittir. Örneğin müellifin kendisinden rivayette bulunduğu mechul ravilerden biri de ez-Ziyyât Hâlid'dir (الزِّيَّاتِ حَالِدٍ). Mukâtil b. Süleyman buluşa ermemiş çocukların salih amellerinden elde edilen sevabın ebeveye yazılacağı ile ilgili bir hadisi; *حدثنا عبد الله . قال : حدثني أبي . قال : حدثنا الهذيل . عن خالد الزيات . عن من حدثه . عن أنس بن مالك . عن النبي صلى الله عليه وسلم* dedi ile nakletmektedir.⁷⁰ Bu senedde Hâlid ez-Ziyyât'ın mechul bir ravi olduğu bildirilmiştir.⁷¹ Yine Hâlid ez-Ziyyât'a tahdis eden kişinin (عن من حدثه) kim olduğu bilinmemektedir. Bu şekildeki bir rivayet kusurlu görülmektedir. Ancak bu durum yine dönemin rivayet üslubu ile alakalıdır. Hicrî ikinci asrın ilk yarısında hadis rivayetinde bulunan

⁶⁹ Sönmez Kutlu, "Mürchie", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32: 44.

⁷⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4: 224.

⁷¹ Celâleddin b. Abdîrrahman es-Süyûtî, *el-Leâli'l-masnû'a fi ehâdisi'l-mevzû'a*, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1983), 1: 132.

âlimlerin ekserisi de aynı eleştiriye uğramışlar, yani mechul ravilerden hadis almakla suçlanmışlardır. Nitekim Mukâtil'in çağdaşı olan Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) yüz kadar senedde mechul raviye yer verdiği ifade edilmiştir.⁷² Yine aynı dönemde yaşayan İbn İshak'ın (ö. 151/768) da mechul ravilerden rivayetler kaydettiği bilinmektedir.

Mechul bir ravinin senedde yer alması yani cehâletü'r-râvî bir haberin zayıf olmasını gerektiren bir illettir. Ancak hicrî ikinci asırda mechul ravilerin senedde yer alması o dönemin şartları içinde haberin zayıf olmasını gerektirecek bir durum olarak algılanmamıştır. Cehâletü'r-râvî, hicrî üçüncü asır ve sonraki dönemlerde ciddi bir kusur olarak ifade edilmiştir. İbn İshak'ın (ö. 151/768) mechul ravilere yer verdiğini söyleyen Robson bunun sebebi olarak şu izahatı yapmıştır. “...mübhem olarak zikrettiği bu şahısların isimlerini hatırlayamadığı için bu tarzda isnad verdiğini kabul etmek icap eder. Onun zamanında ravileri açık bir şekilde isimlendirilmiş ve güvenilir kimseler olarak tanınmış mükemmel bir isnad sistemi henüz inkişaf etmemişti. Bu itibarla kusursuz otoritelerden müteşekkil isnadlar vermesi için hileye başvurmada hiçbir sebep yoktur. O, haberi aldığı ve hatırlayabildiği şekilde vermiştir ve zamanında mevcut olmayan bir ölçüye yetişemediği için elbette mesul olmayacaktır. Zikredilen misaller İbn İshak'ın (ö. 151/768) metotlarında ne kadar samimi olduğunu gösterir. O, vermiş olduğu bütün haberlerin tam otorite haberleri olduğunu iddia etmediği gibi her haberi Hz. Peygamber'e ulaştırmak için de gayret sarf etmemiştir.”⁷³

İbn İshak (ö. 151/768) için yahut Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) için söylenen sözlerin ve yapılan yorumların aynısı Mukâtil için de geçerli olmalıdır. Yani Mukâtil de duyduğu haberleri en doğal senedler ile nakletmiş, bilinmeyen isimleri, bilinir hâle getirmek yahut senedi kuvvetlendirmek için başka yollar arama çabasına girmemiştir.

Bize göre ona yönelik en ciddi ve haklı tenkit *et-Tefsîru'l-kebir*'inde kaynağı bilinmeyen 64 rivayete yer vermesi sebebiyle yapılan eleştirilerdir. Bu rivayetlerin o dönemde dillerde ve hafızalarda dolaşan haber olduğunu tahmin ediyoruz. Bu durum Mukâtil'in bazen de yazılı kay-

⁷² Erul, “*Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (I)*”, 50.

⁷³ Erul, “*Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (I)*”, 51 (James Robson'dan naklen).

naklardan değil hafızasından rivayette bulunduğunu ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Hicrî ikinci asrın ilk yarısında yaşayan, tefsir tarihinin en mümtaz ve renkli şahsiyetlerinden biri de Mukâtil b. Süleyman'dır. Mukâtil erken bir dönemde Kur'an-ı Kerim'in tamamını açıklayarak, tefsir tarihinde ilk müfessir olma unvanını almıştır. Onun biyografisine yer veren kaynaklara göre Mukâtil b. Süleyman geniş Kur'an bilgisi sebebiyle övülürken itikadî görüşleri ve hadis ilmindeki yetersizliği sebebiyle de yerilmiştir.

Müellif, Müşebbehe ve Mürcie mezheplerine mensup olmakla suçlandığı için yaklaşık bir buçuk asır boyunca eserleri sakıncalı kitaplar arasında yer almıştır. İtikadî anlayışı yanında isnada önem vermemek, hadis uydurmak ve ehl-i kitaptan nakilde bulunmakla da eleştirilmiştir.

Bize göre itikadî anlayışı dolayısıyla yapılan eleştiriler yerinde değildir. Çünkü bu eleştirileri yapanlar, müellife ait olduğu sabit olan tamin edici örneklerden ziyade hakkında söylenen bilgiler üzerinden onu tenkit etmişlerdir.

Hadis ilmindeki yetersizliği dolayısıyla yapılan eleştiriler ise kısmen doğru olmakla birlikte, dönemin şartları ve bölgenin kültürel yapısı dikkate alınmadan sonraki yüzyıllarda yapılan abartılı tenkitlerdir.

Henüz isnad sisteminin inkişaf etmediği bir dönemde yaşayan Mukâtil b. Süleyman'dan muttasıl ve kusursuz senedlerle hadis rivayet etmesini beklemek fazla iyimserlik olurdu. Eğer bu ondan bekleniyorsa dönemin tüm âlimlerinden de beklenmelidir. Hicrî ikinci asrın başlarında isnad kullanımını henüz çok yeni bir uygulamadır. Bu dönemde yaşayan pek çok âlim eserlerinde sonraki dönemlerde olduğu kadar isnada önem vermemiş ve isnadsız olan rivayetleri de merdud görmemiştir. Dolayısıyla bu dönemde yazılan hadis kitaplarında bile pek çok mürsel ve munkatı haberler yer almıştır. Bu konuda Mukâtil b. Süleyman ile aynı dönemde yaşayan Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *Câmi'i* en güzel örneklerden biridir. Ayrıca hicrî ikinci asırda mürsel ve munkatı haberlerin delil olabileceği kanaati yaygın bir anlayış olduğu için Mukâtil

gibi bazı âlimler senede fazla ehemmiyet vermemişlerdir. Ayrıca isnad sistemi her ne kadar hicrî ikinci asırda başlamış olsa da inkişafı üçüncü asırda gerçekleşmiştir.

İsnadsız hadis rivayet etme anlayışı aslında biraz da öz güvenden kaynaklanmaktadır. Mukâtil, ilmüne güvendiği için isnadı çok zarurî görmemiş hatta hafife almıştır denebilir.

KAYNAKÇA

- Abdullah Mahmud Şehhâte. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymán*. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arab, 1423.
- Altuntaş, Mehmet. "Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsirinde İsrâiliyat ve Hurûf-ı Mukattaa Hakkındaki Yorumları". *Bozifder Dergisi*, 13/13 (2018): 129-158.
- Aydemir, Abdullah. *Tefsirde İsrailiyat*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî. *el-Kifâye fi 'ilmi'r-rivâye*. Thk. Ebû Abdullah es-Sûrekî - İbrahim Hamdi el-Medenî. Medine: el-Mektebetü'l-ilmiyye, ts.
- Barış, Mustafa Necati. "Zeyneb bint Cahş ve Hz. Peygamber ile Evliliği". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2010): 177-192.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Garânîk Meselesinin İstismarcıları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (1981): 1-23.
- Erul, Bünyamin. "Hicri II. Asırda Rivayet Üslubu (I)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/1 (2002): 57-91.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikadis İslâm Mezhepleri*. 6. Baskı. İstanbul: Selçuk Yayınları, 1993.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbu't-tehzîb fi ricâli'l-hadis*. Thk. Adil Ahmed Abdu'l-Merhud - Ali Muhammed Mu'avvid. Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2013.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1986.
- Koç, Mehmet Akif. *Tefsirde Bir Kaynak İncelemesi: es-Salebî Tefsirinde Mukâtil b.Süleyman Rivayetleri*. Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2004.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

- Köycü, Erdoğan. “Şu’be b. el-Haccac’ın Hadîs İlmindeki Yeri”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/8 (2016): 3099-3124.
- Kutlu, Sönmez. “Mürchie”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 41-45. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Leone Caetani. *İslâm Tarihi*. Trc. Hüseyin Yalçın. İstanbul: Tanin Matbaası, 1924.
- Ma’mer b. Râşid, Ebû Urve Ma’mer b. Râşid el-Basrî es-San’ânî. *Câmi’*. Thk. Habîbu’r-Rahmân el-Azâmî. Beyrut: Mektebetü’l-İlâmî, 1983.
- Tahhân, Mahmûd. *Teysîru mustalahî’l-hadîs*. Trc. Cemal Ağırman. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- Mizzî, Ebû’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî. *Tehzîbu’l-kemâl fi esmâ’r-ricâl*. Thk. Sâdık Muhammed Cemâl el-‘Ata. Beyrut: Dâru’l-fıkr, 1994.
- Muhammed Accâc el-Hatîb. *es-Sünnetü kable’t-tedvîn*. Beyrut: Dâru’l-fıkr, 1980.
- Muhammed Hüseyin ez-Zehebî. *Tefsîr ve Hadiste İsrailiyat*. Trc. Enbiya Yıldırım. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Mukâtil, Ebû’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. Thk. Ahmed Ferid. 3 cilt, Beyrut: Dâru’l-kütübîl-‘ilmiyye, 2003.
- Tefsîr-i Kebîr*. Trc. M. Beşîr Eryarsoy, İstanbul: İşaret Yayınları, 2015.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*. Thk. Abdulfettah Ebû Gudde. Halep: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1986.
- Pırlanta, İsmail. *Ortaçağ’ın İncisi Nişabur*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013.
- Pırlanta, İsmail. “Horasan Bölgesinin Fethi Meselesi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 15/1 (2011): 387-402.
- Süyûtî, Celâluddîn b. Abdurrahman. *el-Leâli’l-masnû’a fi ehâdisi’l-mevzû’a*. Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 1983.
- Tedribü’r-râvî fi şerhi Takrîbi’n-Nevevî*. Thk. Abdülvahhab Abdüllatif. 2 cilt. Riyad: Mektebetü’r-Riyâd, ts.
- Tözluyurt, Mehmet. “Eş’arî Üzerinde Devam Eden Mu’tezilî Etkiler Hakkında Bir Değerlendirme”. *Turkish Studies* 13/9 (2018): 257-273. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13499>.

- Türker, Ömer. *Erken Dönem Tefsirlerinde Tevil Sorunu*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017.
- Uslu, Recep. *Hicri I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1997.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014.
- Zarifoglu, İrfan. *Mukâtil b. Süleyman'ın Tefsir-i Kebir'indeki Hadislerin Tahric ve Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi, 2015.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Târihu'l-İslâm*. Thk. Ömer Abdus-salam Tedmirî. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1987.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî. *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*. Thk. Şuayb Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1985, 1990.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1995.